

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЕЛА

Встановлено особливості формування та використання трудового потенціалу села, які доцільно згрупувати таким чином: зовнішні, тобто середовище, у якому розвивається трудовий потенціал; саморегулюючі механізми (ринку праці, освітніх послуг тощо); державного регулювання. Проаналізовано вплив демографічних диспропорцій, соціально-економічної деривації, соціально-психологічного і психологічного й емоційного стану сільського населення на процес формування та використання трудового потенціалу села.

Постановка проблеми

За останні роки суттєво зростає актуальність проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу села. Це обумовлено багатьма чинниками, особливо демографічною ситуацією, низьким рівнем соціально-економічного розвитку сільських територій, уповільненим темпом життя та особливим психологічним навантаженням сільського населення, що призводить до скорочення робочої сили й розбалансованості соціально-економічного середовища.

Дослідження трудового потенціалу сільської місцевості обумовлює необхідність вивчення і визначення всіх чинників, які впливають на нього на всіх стадіях відтворення і визначають як умови його формування, так і особливості використання.

Аналіз останніх досліджень

Різні аспекти сільського розвитку та регулювання процесів формування й використання трудового потенціалу села достатньо широко вивчається у публікаціях вітчизняних вчених, серед яких О. А. Бугуцький, Т. А. Заяць, А. М. Колот, Г. І. Купалова, Е. М. Лібанова, М. І. Пітюлич, І. Л. Петрова, П. Т. Саблук, Л. К. Семів, М. В. Шаленко, К. І. Якуба та ін. Поряд з тим, потребує більшої уваги дослідження чинників впливу на формування та використання трудового потенціалу на регіональному рівні.

Метою дослідження є поглиблення теоретичних і методичних основ дослідження чинників формування та використання трудового потенціалу села і розробка пропозицій з удосконалення управління цими процесами.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процеси формування та використання трудового потенціалу села. У роботі використано загальнонаукові методи пізнання: метод теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу – для окреслення теоретичного підґрунтя дослідження трудового потенціалу та процесів регулювання його розвитку; економіко-статистичного аналізу – для дослідження особливостей формування та використання трудового потенціалу сільських територій; графічний – для наочного зображення динаміки і структури трудових ресурсів.

Результати досліджень

Існують різні класифікації чинників розвитку трудового потенціалу. Так, Бугуцький О. А., Купалова Г. І. і Орлатий М. К. виділяють дві групи: організаційні (відновлення поколінь працівників за рахунок поповнення чисельності їх контингентів; визначення рівня забезпечення господарств трудовим потенціалом; визначення статевого і вікового складу працівників аграрних підприємств; формування здатності до праці і постійне підвищення ділової кваліфікації; створення умов для ефективного використання трудового потенціалу; пом'якшення сезонності праці на селі; відповідність рівня оплати праці розміру трудових вкладень) і соціальні (забезпечення населення житлом, комунальними послугами, впорядкованими дорогами, медичним обслуговуванням, закладами освіти, культури, фізичного виховання, торгівлі, громадського харчування і зв'язку) [1, с. 147].

Ефективність використання трудового потенціалу, на думку Пітюлича М. І., Білена М. І., Мікловди В. В., опосередковується ринковими відносинами з обов'язковим врахуванням стану суспільно-політичного життя, рівня свідомості, культури, професійної підготовки, національної специфіки, традицій, що склалися у сфері трудових відносин [7, с. 15].

Кузьмак О. І. наголошує на таких чинниках: соціально-демографічних; соціально-економічних; специфіці трудових відносин, яка відображає умови найму, рівень організації праці та її оплати, форми морального і матеріального стимулювання; системі освіти та механізм підготовки і перепідготовки; розподільних відносинах, що визначають умови відтворення населення, рівень життя людей, можливості повноцінного харчування, лікування і відпочинку, професійного становлення, отримання освіти, житлово-побутові умови; особливостях виробничо-господарського механізму та психологічного клімату; медико-біологічних; природно-географічних; екологічних умовах; розвиток соціальної інфраструктури [6].

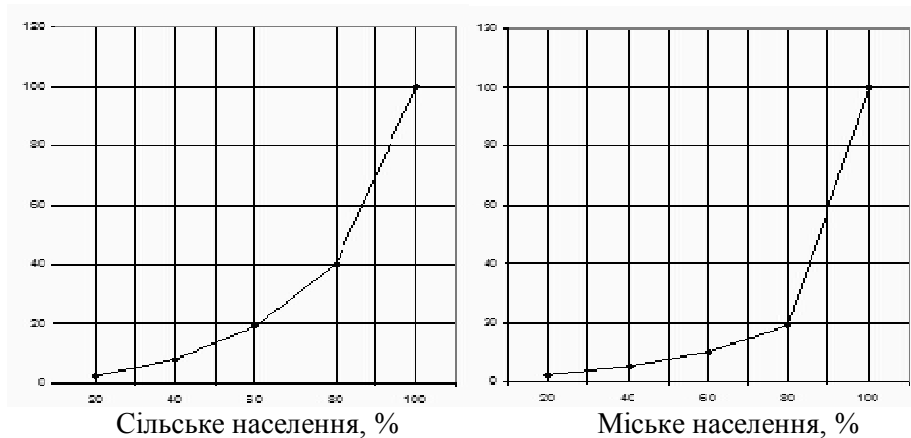
Зважаючи на відсутність єдиної універсальної системи чинників впливу на розвиток трудового потенціалу села, ми пропонуємо поділити їх на три групи:

- зовнішні чинники, тобто середовище, у якому формується трудовий потенціал;
- саморегулюючі механізми (ринку праці, ринку освітніх послуг тощо);
- чинники державного регулювання процесів формування та використання трудового потенціалу.

З метою аналізу особливостей трудового потенціалу села пропонуємо чинники формування та використання трудового потенціалу села розглядати крізь призму процесів і явищ, що відбуваються у життєдіяльності сільського населення. Такий підхід дозволить комплексно оцінити наслідки дії взаємопов'язаних факторів (демографічних, соціальних, екологічних та ін.) й реально оцінити зміни, які відбуваються у сільській місцевості, і як вони впливають на розвиток трудового потенціалу села.

У якості першого чинника, на нашу думку, доцільно розглянути трансформацію сільської поселенської мережі, головною ознакою якої є вимирання і деградація сіл. На основі матеріалів обстеження сільських населених пунктів, проведеного Держкомстатом України у 2010 р., виділено 7098 деградуючих сіл. Зменшення кількості сіл є наслідком зменшення або повної втрати ними жителів, внаслідок чого вони переходять до групи обезлюднених і, як правило, знімаються з обліку, або укрупнення сільських громад. На зменшення кількості сільських населених пунктів впливає їх поділ на «перспективні» і «неперспективні». Така ситуація дозволяє зробити висновок про наявність в Україні небезпеки руйнування системи сільського розселення та формування зон суцільної незаселеності.

Щільність розміщення сільського населення, тобто його концентрацію, слід також розглядати як чинник формування трудового потенціалу села. На рис. подано криву концентрації сільського населення, побудовану за принципом кривої Лоренца. Більший кут відхилення від осі X графіку кривої концентрації сільського населення свідчить про його більш рівномірне розселення, ніж міського. Дані динаміки змін у системі розселення засвідчують наявність двох протилежних тенденцій зменшення питомої ваги чисельності сільського населення і кількості сільських населених пунктів; зростання міського населення при збільшенні кількості міст.

Рис. Криві концентрації (Лоренца) сільського та міського населення України у 2010 р.

Джерело: [2, с. 23].

Зрозуміло, що окреслені тенденції не є позитивними для розвитку трудового потенціалу українського села. Загалом у 2010 р., порівняно з 1995 р., чисельність сільського населення України зменшилася майже на 2 млн чоловік, або на 11,8 %. Це зумовлено, насамперед, зменшенням природного приросту. Лише протягом 2006–2010 рр. щорічні темпи зменшення чисельності сільського населення становили близько 1,3 %, або 200 тис. осіб щороку. Близько 13 % сіл в Україні відносяться до тих, де не було народжених дітей, і понад 83 % сіл становлять ті, де кількість померлих перевищує кількість народжених.

Сучасні демографічні процеси впливають на якість і чисельність економічно активного населення у перспективі. Підвищення рівня старіння населення призводить не тільки до сповільнення темпів зростання його чисельності, а й є причиною поступового переходу до депопуляції. Депопуляція стала фундаментальним чинником прискорення старіння населення. Слід зазначити, що за існуючими світовими стандартами населення України має настільки високий рівень постаріння, що це дає підстави кваліфікувати його як один із проявів демографічної кризи.

Особливості змін у статевому-віковому складі населення обумовлюють рівень і динаміку демографічного навантаження. Як свідчать дані табл. 1, в Україні навантаження як дітей та підлітків, так і пенсіонерів, в селах було істотно вищим, ніж у містах. У 1990 р. загальне навантаження у сільській місцевості склало 1017 ос., а в містах – 696 ос. Якісна структура навантаження більш представлена у міських поселеннях, де частка навантаження дітей та підлітків склала 57 %, що на 13 в. п. менше, ніж у сільській місцевості. На противагу у 2010 р., навантаження на працездатних осіб на селі склало 820 ос., а у містах – 582 ос.

Водночас, структура цього навантаження майже однакова. Це свідчить про погіршення вікової структури та передумов для формування трудового потенціалу, оскільки на сучасному етапі навантаження осіб старше працездатного віку в 1,4 раза перевищує категорію молоді.

Таблиця 1. Динаміка чисельності непрацездатного за віком населення у розрахунку на 1000 працездатних в Україні

Показники	Сільська місцевість			Міські поселення		
	1990 р.	2010 р.	2010 р. у % до 1990 р.	1990 р.	2010 р.	2010 р. у % до 1990 р.
Загальне навантаження, осіб	1017	820	80,6	696	582	83,6
у тому числі навантаження:						
- дітьми та підлітками	447	325	72,7	397	228	57,4
- особами старше працездатного віку	570	495	86,8	299	354	118,4
у % до загального навантаження						
- дітьми та підлітками	44,0	39,7	< на 4,3 в.п.	57,0	39,2	< на 17,8 в.п.
- особами старше працездатного віку	56,0	60,3	> на 4,3 в.п.	43,0	60,8	> на 17,8 в.п.

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України.

Прогресуюче зменшення чисельності сільського населення і несприятливі зміни його статевікової структури призводять до занепаду сільської місцевості, збитковості й закриття закладів соціальної сфери і, врешті рещт, до масового виїзду селян репродуктивного віку. Отже, обезлюднення сіл, погіршення вікової структури їх жителів є, одночасно, і індикатором, і наслідком багатьох негативних явищ й процесів, які відбуваються в економічній та соціальній сферах сіл, у тому числі й таких, як ліквідація господарств чи їх виробничих підрозділів, скорочення обсягів виробництва, закриття установ соціальної сфери тощо.

На використання трудового потенціалу села безпосередній вплив має специфіка зайнятості сільського населення, що зумовлена:

- домінуванням сільськогосподарського виробництва;
- сезонністю сільськогосподарських робіт, що, з одного боку, призводить до утворення тимчасових значних сезонних резервів праці, а іншого – висуває додаткові потреби у робочій силі;
- значною потребою у ручній праці, що зумовлює низьку продуктивність праці і, відповідно, її низьку конкурентоспроможність;
- низьким рівнем розвитку невиробничих галузей;

- обмеженістю видів діяльності, набору фахівців і підприємств, а також низькими можливостями кар'єрного росту, що зменшує можливості маневрування сільського трудового потенціалу;

- залежністю результатів виробництва від природно-кліматичних умов;

- залежністю від споживчого попиту на продовольчі товари [6].

Поряд із низьким рівнем зайнятості сільського населення спостерігається тенденція зменшення чисельності зайнятих в агропромисловому секторі економіки. В Україні за останні 10 років їх чисельність зменшилася на 1,6 млн осіб, а зайнятих в інших галузях виробництва та соціальній сфері села скоротилася майже на 1 млн осіб. Розвиток соціальної інфраструктури є однією з важливих чинників покращення якості життя сільського населення. Наразі у сільській місцевості об'єкти освіти, у більшості випадків, не мають необхідного педагогічного персоналу та сучасних технічних обладнань для навчання, забезпеченість яким у сільських дитячих садочках складає лише 22 %, що на 42 % менше, ніж у міських [5, с. 215].

Наслідком соціальних диспропорцій у розвитку українського села є соціально-економічна депривація (від лат. *deprivatio* – позбавлення) – це процес скорочення або позбавлення можливостей задоволення соціальних та економічних потреб [4]. Під соціально-економічною депривацією також розуміють:

- нерівність у доступі до соціальних благ;

- стан, у якому люди відчують відсутність того, що їм потрібно;

- недостатність економічного та емоційного підґрунтя, суспільно прийнятих у якості базисних основ людського досвіду;

- процес скорочення або позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб;

- соціальне незадоволення, відчуження тощо [3, с. 56].

Соціально-психологічний та психологічно-емоційний стан сільського населення є одним з важливих факторів, що впливають на розвиток трудового потенціалу. Наразі сільські мешканці найбільш ефективно використовують внутрішні ресурси самовиживання і несуть повну відповідальність за господарські, виробничі і фінансові результати своєї діяльності. За цих обставин виробляються нові принципи взаємодії сільських домогосподарств, сільськогосподарських підприємств і сільської спільноти.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Збереження та примноження трудового потенціалу є ключовим фактором розвитку аграрної сфери. Подальший розвиток сільських територій повинен ґрунтуватися на збалансуванні економічних, соціальних та економічних аспектах відродження галузі. У цьому контексті вважаємо за необхідне вжиття конкретних заходів, спрямованих на відтворення трудового потенціалу в сільській

місцевості, зокрема забезпечення сприятливих умов праці на селі; збільшення доходів аграріїв; диверсифікація виробничої діяльності у сільській місцевості; формування відповідної інфраструктури сільської місцевості, у тому числі збільшення закладів охорони здоров'я, освіти та культури.

Подальші дослідження будуть спрямовані на обґрунтування необхідності та доцільності покращення соціально-економічного й демографічного розвитку сільських територій з метою їх реабілітації та відродження відповідно до міжнародних стандартів якості життя на селі.

Література

---

1. *Бугуцький О. А.* Аграрна праця та соціальний розвиток села [текст] / *О. А. Бугуцький, Г. І. Купалова, М. К. Орлатий*; за ред. О. А. Богуцького. – К., 1996. – 302 с.
  2. *Вітвицький В.* Формування ринку праці на селі / *В. Вітвицький, З. Мемельська* // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 9. – С. 2–31.
  3. *Джаман В. О.* Регіональні системи розселення: Демографічні аспекти / *В. О. Джаман*. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
  4. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / [за ред. *С. В. Мочерного*]. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 850 с.
  5. *Копитко В. І.* Реформування та регулювання економіки регіонального агропромислового комплексу / *В. І. Копитко*. – Львів, 2009. – 550 с.
  6. *Кузьмак О. І.* Особливості формування та використання сільського трудового потенціалу [Електронний ресурс] / *О. І. Кузьмак*. – Режим доступу: <http://rstu.rv.ua/metods/asp/vd/v39ek21.doc>
  7. *Пітюлич М. І.* Трудовий потенціал регіону: стратегія розвитку і функціонування / *М. І. Пітюлич, М. І. Білен, В. В. Мікловда*. – Ужгород: Карпати, 1996. – 139 с.
  8. *Сторонянська І.* Міжрегіональна інтеграція в Україні / *І. Сторонянська, С. Шульц*. – Львів: Арал, 2007. – 272 с.
  9. *Терець В.* Тенденції депопуляції в Україні, її регіональні особливості та соціально-економічні наслідки / *В. Терець* // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 5–49.
  10. *Шаульська Л. В.* Соціально-трудові відносини як чинник розвитку трудового потенціалу / *Л. В. Шаульська* // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 6. – С. 136–143.
-
-